

بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با رفتارهای محیط زیستی دانشجویان دانشگاه بیرجند

محمدرضا بخشی^{۱*}، کبری پیرداده بیرانوند^۲، ملیحه فلکی^۱

۱. استادیار، دانشکده کشاورزی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشکده کشاورزی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۵/۱۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۰/۲۰)

چکیده

بخش قابل توجهی از مشکلات و مخاطرات محیط زیست، ناشی از رفتارهای غیرمسئولانه فردی و جمعی افراد جامعه است. هدف اصلی این پژوهش بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی و ابعاد آن بر رفتارهای محیط زیستی مسئولانه دانشجویان رشته‌های کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست از منظر جامعه‌شناختی بوده است. این تحقیق با رویکرد کمی و از نوع تحقیقات کاربردی بوده و از لحاظ گردآوری داده‌ها، در زمره تحقیقات توصیفی - همبستگی است. جامعه آماری پژوهش حاضر دانشجویان سه مقطع تحصیلی کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری دانشکده‌های کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست دانشگاه بیرجند بودند که ۱۲۵ نفر به‌عنوان نمونه آماری براساس فرمول کوکران و روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند. ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه پژوهشگر ساخته بوده که روایی آن توسط استادان و کارشناسان مرتبط و پایایی آن نیز از طریق پیش‌آزمون و محاسبه آلفای کرونباخ تأیید شد. نتایج نشان داد نخست، سرمایه اجتماعی دانشجویان در حد متوسط قرار دارد. دوم سطح رفتارهای محیط زیستی مسئولانه دانشجویان مطلوب نبوده و کمی بالاتر از حد متوسط است. یافته‌ها حاکی از آن است که بین سرمایه اجتماعی و رفتارهای محیط زیستی دانشجویان رابطه مثبت و مستقیم وجود دارد و از بین ابعاد سرمایه اجتماعی، شدت و قدرت همبستگی دو بُعد انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی با رفتارهای محیط زیستی دانشجویان قوی‌تر است.

کلیدواژگان

رفتار محیط زیستی، سرمایه اجتماعی، کنش اجتماعی، محیط زیست.

* نویسنده مسئول، رایانامه: mbakhshi@birjand.ac.ir

مقدمه

امروزه یکی از چالش‌های مهم پیش روی کشورهای جهان بحران‌های محیط زیستی است که نتیجه دستاوردهای علمی و فنی بشر برای بقا و تسلط بر طبیعت و دخالت و بهره‌وری نامعقول انسان از منابع طبیعی پیرامون خود است (Ayodeji, 2010, p.201). براساس ارزیابی سازمان‌های بین‌المللی در حدود دوسوم منابع طبیعی مورد نیاز برای ادامه حیات بشر مانند آب، خاک، غذا به صورت غیراصولی و ناپایدار استفاده، یا تخریب شده است (Miller & Buys, 2008, p.245). دستاورد توسعه اقتصادی نامتوازن و ناپایدار در کشورهای جهان اعم از توسعه یافته یا در حال توسعه در دهه‌های گذشته، تغییرات اقلیمی، گرم شدن کره زمین، تخریب لایه ازن، کاهش تنوع زیستی، فرسایش خاک، تخریب جنگل‌ها، آلودگی آب‌های سطحی و زیرزمینی، تقلیل منابع طبیعی و گسترش روزافزون زباله‌های صنعتی و غیرقابل بازیافت است که جهان را در آستانه تخریب و نابودی زیست‌کره و از بین رفتن بنیان‌های اکولوژیکی‌ای که وجودشان برای نسل‌های آینده ضرورتی انکارناپذیر است، قرار داده است (بنسون، ۱۳۸۲، ص ۱۰).

به اعتقاد بسیاری از اندیشمندان، گذار به پایداری جهانی نیازمند تغییر در ارزش‌های انسانی، نگرش‌ها و رفتارها است (Willuweit, 2009, p.1; Saunders et al., 2006, p.703) و تنها تغییر رفتار گروه‌های مختلف اجتماعی به سمت و سوی ابعاد طبیعت‌گرایانه می‌تواند مشکلات محیط زیستی را کاهش دهد (Quimbata & Pavel, 2005, p.16). در همین راستا و برای یافتن پاسخ‌های مطلوب برای تهدیدات محیط زیستی، جهان در سال‌های گذشته شاهد برگزاری کنفرانس‌ها و نشست‌های علمی و انعقاد کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های متعدد منطقه‌ای و بین‌المللی مانند کنفرانس ریو (۱۹۹۲)، پروتکل کیوتو (۱۹۹۷) و پروتکل ایمنی زیستی (۲۰۰۰) بوده است (اسماعیلی، ۱۳۸۵، ص ۲۲) که ضرورت انجام دادن اقدامات مناسب در سطح منطقه‌ای، ملی و جهانی برای تغییر رفتارهای انسانی در کنار جنبه‌های تکنولوژیک و طبیعی به منظور حفاظت از محیط زیست را گوشزد کرده و اصلاح دیدگاه، نگرش و رفتار افراد جوامع مختلف را جزء اولویت‌های نخست برنامه‌های توسعه برای دستیابی به محیط زیست مطلوب‌تر قلمداد کرده است.

برای دستیابی به این هدف، باید حس مسئولیت پذیری اجتماعی به منظور دستیابی به پایداری محیط زیست بین افراد جامعه تقویت شود (Anderson, 2011, p.24) و «رفتار مسئولانه محیط زیستی» که به معنای هر آنچه می باشد که افراد به صورت رفتارها و اعمال خود برای مشارکت در رفاه محیط زیستی بروز می دهند (Jin, 2013, p.397)، به عنوان یک هنجار پذیرفته شود (Stern, 2000, p.408). به اعتقاد صاحب نظران، رفتار مسئولانه محیط زیستی می تواند از طریق کمک به حل مسائل و مشکلات محیط زیستی اثر مثبت بر محیط زیست بگذارد (Bamberg & Moser, 2007, p.15; Lipsey, 1977, p.3).

هر یک از افراد جامعه برخورد به نسبت مشخصی با محیط زیست از خود نشان می دهند که ممکن است این برخورد کاملاً مسئولانه یا کاملاً غیرمسئولانه یا رفتاری بینابین این دو باشد. این طیف وسیع از برخورد نسبت به محیط زیست، تحت تأثیر متغیرها و عوامل بی شماری است که به طور عمده به شرایط و مقتضیات خاص اجتماعی و فرهنگی محیط زندگی فرد مربوط می شود (حزباوی و محمدی، ۱۳۹۳، ص ۶۹). به لحاظ نظری تصمیم افراد جامعه برای به کارگیری یک ایده، روش و فن جدید یا برای مثال، داشتن رفتاری مسئولانه نسبت به محیط زیست، در قالب نظریه «کنش اجتماعی» قابل بررسی است (عقیلی و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۲۳۷).

از دیدگاه بسیاری از اندیشمندان، از جمله پاتنام (۱۹۹۵)، کلمن (۱۹۹۰) و بوردیو (۱۹۸۶) سرمایه اجتماعی یکی از منابع کنش اجتماعی است؛ بنابراین، تقویت سرمایه اجتماعی می تواند گسترش کنش های اجتماعی مطلوب مانند رفتارهای مسئولانه محیط زیستی را به دنبال داشته باشد. مطالعات در حوزه رفتارهای محیط زیستی نشان داده است که رفتارهای محیط زیستی وابسته به سطح ذخیره سرمایه اجتماعی افراد بوده و در گروه های اجتماعی با سرمایه اجتماعی مختلف، متفاوت است. در واقع، بخش مهمی از نوسانات رفتار افراد نسبت به محیط اجتماعی (مانند محیط زیست) به سرمایه اجتماعی آنان مربوط می شود. سرمایه اجتماعی قادر است از نظر اجتماعی با ایجاد همبستگی اجتماعی، از نظر فرهنگی با ایجاد تعهد اخلاقی، از نظر اقتصادی با کاهش هزینه ها و از نظر سیاسی با ترویج شکلی جدید از سیاستگذاری با مشارکت مردم در برای ارتقای رفاه اجتماعی مؤثر باشد (محبوب و صالحی، ۱۳۸۵، ص ۱۴).

یکی از گروه‌های اجتماعی که نوع رفتارهای محیط زیستی آن‌ها از اهمیت زیادی برخوردار است، دانشجویان رشته‌های کشاورزی و منابع طبیعی می‌باشند. دانشجویان رشته‌های یادشده نسبت به سایر رشته‌ها ارتباط بیشتری با محیط زیست دارد و در آینده نیز پس از فراغت از تحصیل به تدریج پایگاه‌هایی را در جامعه به دست خواهند آورد که می‌تواند در بحث مدیریت و حل مسائل منابع طبیعی و محیط زیست به صورت مستقیم یا غیرمستقیم پیامدهایی برای محیط زیست به همراه داشته باشد. بنابراین، شایسته و بایسته است رفتار و نگرش آن‌ها نسبت به طبیعت و محیط زیست در راستای حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار باشد (Nath, 2011, p.2).

نظر به اینکه تا کنون مطالعه‌ای در زمینه سنجش رفتارهای محیط زیستی دانشجویان رشته‌های کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست و تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر آن صورت نگرفته است، در این نوشتار تلاش می‌شود براساس پشتوانه نظری بیان‌شده نشان داده شود که میزان مسئولانه بودن یا نبودن رفتارهای دانشجویان رشته‌های کشاورزی و منابع طبیعی نسبت به محیط زیست که از آن‌ها با عنوان رفتارهای محیط زیستی مسئولانه یادشده، تا چه میزان تحت تأثیر سرمایه اجتماعی و ابعاد آن قرار می‌گیرد. همچنین، شدت و قدرت همبستگی ابعاد سرمایه اجتماعی با رفتارهای مسئولانه محیط زیستی دانشجویان چگونه است و کدام ابعاد تأثیر بیشتری بر رفتارهای محیط زیستی دارند.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

سرمایه اجتماعی

علاقه‌مندی به «سرمایه اجتماعی» طی چند دهه گذشته افزایش یافته و به گسترش کمی و کیفی آن منجر شده است (Putnam et al., 1993, p.5; Flora, 1998, p.481). در واقع، سرمایه اجتماعی به عنوان سومین حلقه از حلقه‌های تکاملی سرمایه (پس از سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی)، در جایگاه عامل تعیین‌کننده در فرایند تولید و توسعه مورد توجه بسیاری از اقتصاددانان واقع شد (نظریور و منتظری مقدم، ۱۳۸۹، ص ۲). از دیدگاه پوتنام و همکاران (۱۹۹۳) سرمایه اجتماعی آن دسته از عناصر و ویژگی‌های نظام اجتماعی (مانند اعتماد اجتماعی، هنجارهای معامله متقابل و

شبکه‌های اجتماعی) است که هماهنگی و همکاری را بین افراد یک جامعه برای دستیابی به سود متقابل تسهیل می‌کند. از دیدگاه فوکویاما^۱ (۱۹۹۵) سرمایه اجتماعی را می‌توان به عنوان مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی (صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه) تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون بین آن‌ها مجاز است، در آن سهیم‌اند.

با توجه به تعریف‌های دانشمندان از سرمایه اجتماعی برای سنجش آن و تعریف عملیاتی از آن، تعریفی که ترکیبی از تعریف‌های یادشده است، و سطوح خرد و میانه را دربرمی‌گیرد، به این شرح است: «سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از شبکه‌های روابط و پیوندهای اجتماعی مبتنی بر اعتماد بین فردی و بین گروهی است که تعامل افراد با نهادها و گروه‌ها و کنش‌های یاریگرانه آن‌ها را به منظور دستیابی به اهداف فردی و جمعی تسهیل می‌کند» (عقیلی و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۲۴۰). همچنین، در همین راستا و براساس دیدگاه نظریه پردازان سرمایه اجتماعی می‌توان بیان کرد مهم‌ترین ابعاد سرمایه اجتماعی که گاه از آن‌ها به عنوان ارزش‌های اجتماعی نیز یاد می‌شود شامل اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، امنیت اجتماعی و مشارکت اجتماعی است که به‌طور معمول بین اعضای هر اجتماعی شکل می‌گیرد.

اعتماد اجتماعی: اعتماد اجتماعی یعنی داشتن حسن ظن نسبت به افراد جامعه، مانند اعضای خانواده و دوستان، کارکنان و استادان دانشگاه، پلیس و سیاستمداران در روابط اجتماعی؛ که معمولاً در سه مؤلفه اعتماد بین شخصی، اعتماد تعمیم‌یافته و اعتماد نهادی تبیین می‌شود.

انسجام اجتماعی: انسجام اجتماعی دومین بُعد از ابعاد سرمایه اجتماعی است که دلالت بر توافق جمعی میان اعضای یک جامعه درباره موضوعات مختلف دارد.

امنیت اجتماعی: امنیت پایه و اساس روابط اجتماعی در هر جامعه است و به معنای احساس آرامش و اطمینان خاطر و فقدان اضطراب و ترس است.

مشارکت اجتماعی: مشارکت و همکاری از ابعاد مهم و اساسی سرمایه اجتماعی در هر جامعه

1. Fukuyama

و گروهی محسوب می‌شود که میزان گستردگی آن تعیین‌کننده بخشی از میزان سرمایه اجتماعی است. سطح مشارکت اجتماعی از طریق شاخص‌هایی مانند مشارکت در انجمن‌های داوطلبانه، مشارکت در حل مشکلات محل زندگی، مشارکت در انتخابات، هیئت‌های مذهبی و به‌طور کلی مشارکت در فعالیت‌های جمعی سنجش می‌شود.

رفتارهای مسئولانه محیط زیستی

در قرن حاضر رفتار محیط زیستی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عوامل بر محیط زیست مورد توجه بسیاری از جامعه‌شناسان محیط زیستی قرار گرفته است (فتحی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۱۰۷). عامل اصلی شکل‌گیری در مخاطرات محیط زیست، رفتارهای انسان است. افراد هر اجتماعی برحسب شرایط و مقتضیات خاص اجتماعی، فرهنگی و شخصیتی خود، برخورد متفاوتی نسبت به محیط زیست دارند. این رفتارها ممکن است مثبت، محیط‌گرایانه و مسئولانه یا برعکس، منفی و مخالف محیط زیست باشند (نواح و فروتن‌کیا، ۱۳۹۰، ص ۶۹). باورهای محیط زیستی به‌عنوان نظامی از گرایش‌ها و باورها درباره رابطه انسان و محیط زیست، تعیین‌کننده رفتارهای حفاظتی یا چارچوب‌های مرجعی‌اند که هنگام تعامل با محیط زیست از آن‌ها استفاده می‌شود. در این زمینه می‌توان گفت طرز فکر فرد اولین چیزی است که وارد محیط می‌شود و با شکل‌دهی چگونگی ارزش‌گذاری اجزای محیط زیست، چگونگی رفتار با آن را تعیین می‌کند. بنابراین، نوع رفتار فرد با محیط زیست تا حد زیادی به چگونگی درک او از رابطه خود با آن وابسته است (ضیاءپور و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۵۷). رفتارهای مسئولانه محیط زیستی مجموعه‌ای از کنش‌های افراد جامعه نسبت به محیط زیست است که در طیفی وسیع شامل احساس، تمایلات و آمادگی‌های خاص برای رفتار نسبت به محیط زیست را شامل می‌شود (Kollmuss & Agyeman, 2002, p.242). از مصداق‌های بارز این رفتارها در هر اجتماع انسانی می‌توان به «مانعت از ریختن زباله در طبیعت»، «استفاده از وسایل حمل‌ونقل عمومی»، «تفکیک زباله‌ها در محل زندگی»، «استفاده از محصولات بازیافت‌شده»، «حفاظت از منابع طبیعی»، «علاقه‌مندى به افزایش آگاهی محیط زیستی» و «استفاده از محصولات ارگانیک» اشاره کرد.

سرمایه اجتماعی و رفتار محیط زیستی

جین (۲۰۱۳) تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی را در ترویج رفتار دوستدار محیط زیست در پنج حوزه سیاست عمومی شامل بازیافت، رفتار خرید مواد غذایی، خرید بنزین، حفاظت از انرژی و استفاده از آب تحلیل کرده است. یافته‌های تحقیق او نشان داده است حکمروایی مشارکتی در حفظ محیط زیست نقش دارد؛ همچنین، رفتار اجزای سرمایه اجتماعی با یکدیگر متفاوت است و تأثیر هر جزء، بسته به زمینه مسائل محیط زیستی متفاوت است. مهم‌تر از همه، یافته‌ها نشان داد ترویج رفتار شهروندی محیط زیستی پایدار به عنوان یک اولویت، اثربخشی سیاست‌های محیط زیستی دولت را فراهم می‌کند.

جونز و همکاران (۲۰۰۹) یک مفهوم چندبعدی سرمایه اجتماعی را برای بررسی تأثیر آن بر کاربرد انواع مختلف ابزار سیاست‌های محیط زیستی مورد استفاده قرار دادند. اجزای سرمایه اجتماعی شامل اعتماد اجتماعی و نهادی، هنجارهای اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی است. نتایج نشان داد سرمایه اجتماعی عاملی مهم برای متفاوت بودن سطح موفقیت سیاست‌های محیط زیستی است. همچنین، اعتماد نهادی و انطباق با هنجارهای اجتماعی تأثیر زیادی بر ابزارهای اجباری و اقتصادی دارد در حالی که ابزار نرم‌تر، مانند اقدامات داوطلبانه به میزان قابل توجهی تحت تأثیر قدرت شبکه‌های اجتماعی و سطح اعتماد اجتماعی است. تور (۲۰۰۹) نیز در مطالعه‌ای با عنوان افزایش آگاهی محیط زیستی زنان به بررسی میزان آگاهی زنان از موضوعات محیط زیستی و تأثیر آموزش در افزایش این آگاهی‌ها پرداخته است. نتایج این بررسی نشان داده است زنان به آموزش محیط زیست علاقه‌مند بوده، و این گونه آموزش‌ها را مفید دانسته‌اند.

گرافتون و ناولز (۲۰۰۴) در پژوهشی با عنوان «سرمایه اجتماعی و عملکرد محیط زیستی» با استفاده از داده‌های بین‌کشوری از یک نمونه از کشورهای با درآمد کم، متوسط و زیاد، رابطه بین سرمایه اجتماعی و برخی شاخص‌های مختلف عملکرد محیط زیستی را تجزیه و تحلیل کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد بین سرمایه اجتماعی افراد و اثربخشی سیاست‌های محیط زیستی ملی رابطه مستقیم وجود دارد و بهترین روش بهبود عملکرد محیط زیستی ملی می‌تواند از طریق تشویق

کاهش انتشار آلاینده‌ها و شدت ورودی و بهبود کیفیت مدیریت عمومی و مسئولیت‌پذیری دموکراتیک به دست آید.

سلمن (۲۰۰۱) در تحلیل ارتباط سرمایه اجتماعی و محیط زیست بیان می‌کند از آنجا که سرمایه اجتماعی یک شاخص از رفاه جامعه بوده و توانایی آن‌ها را برای همکاری با یکدیگر برای دستیابی به منافع متقابل نشان می‌دهد، جوامعی که دارای ذخیره سرمایه اجتماعی بالاتری هستند، بهتر می‌توانند طرح‌های پایداری محیط زیست را اجرا و حفظ کنند.

کاتز (۲۰۰۰) استدلال می‌کند وجود سرمایه اجتماعی می‌تواند جایگزین خوبی برای حقوق مالکیت در هر دو رژیم تصدی منابع طبیعی یعنی مالکیت خصوصی و مشترک بشود. تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای در دو منطقه در گواتمالا نشان می‌دهد در جایی که سرمایه اجتماعی قابل توجهی در میان بهره‌برداران منابع طبیعی وجود دارد، حس مالکیت و احترام به قانون و محدودیت‌ها ارتقا می‌یابد و پایه و مبنایی برای اعمال قانون و نظارت و اجرای سازوکارهای که کمک به حفظ منابع طبیعی پایه می‌کند، فراهم می‌شود. در مقابل، فقدان سرمایه اجتماعی در جامعه‌ای که در آن حقوق مالکیت ضعیف می‌باشد به استخراج بیشتر منابع در هر دو رژیم مالکیت خصوصی و مشترک منجر می‌شود.

بررسی آثار سرمایه اجتماعی بر رفتار سازگار با محیط زیست مصرف‌کنندگان در یک جامعه شهری در فیلیپین نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی تأثیر اساسی بر دانش محیط زیستی، نگرش طرفدار محیط زیست و سازگار با محیط زیست دارد و ارتقای دانش و نگرش افراد آثار مثبتی بر سازگاری رفتارها با محیط زیست دارد. نویسندگان پژوهش یادشده تقویت بازاریابی اجتماعی و محیط زیستی در شبکه‌های اجتماعی به منظور تشویق سازگاری رفتارهای مصرف‌کنندگان با محیط زیست را ضروری می‌دانند (Castaneda et al., 2015, p.658).

بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر حس مسئولیت‌پذیری ساکنان جامعه شهری واقع در یک ناحیه خشک کشور استرالیا در حفظ منابع آب نشان داد بسیاری از ساکنان در مقابل مسائل محیط زیستی احساس مسئولیت می‌کنند و ارتباطات محله‌ای به عنوان یک عنصر سرمایه اجتماعی، پیش‌بینی‌کننده اصلی مسئولیت جامعه در مصرف آب است. در مقابل، ساکنانی که احساس اعتماد

و امنیت اجتماعی آن‌ها بالاتر است، احساس مسئولیت‌پذیری آن‌ها برای حفاظت از آب و تمیزی محله کمتر است. چنین نتایج متناقضی نشان می‌دهد برخی ابعاد سرمایه اجتماعی می‌توانند تقویت‌کننده پایداری محیط زیست و برخی ضدپایداری محیط زیست باشند (Miller & Buys, 2008, p.245). بررسی نقش سرمایه اجتماعی در تشویق افراد به رفتارهای دوستدار محیط زیست در کشور چین نشان داد منافع اقتصادی تأثیر مستقیمی بر رفتارهای طرفدار محیط زیست ساکنان دارد و وجود سطح بالایی از سرمایه اجتماعی، به‌ویژه از نوع‌شناختی (شامل هنجارها، ارزش‌ها، نگرش، باورها)، می‌تواند ابزاری مفید در تشویق رفتار طرفدار محیط زیست ساکنان باشد (Liu et al., 2014, p.190).

حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۴) نقش عوامل ساختاری را در شکاف بین نگرش و رفتارهای محیط زیستی شهروندان شهر کرمانشاه مطالعه کردند. مطابق با یافته‌ها، علی‌رغم پایین‌بودن میانگین متغیرهای واسطه‌ای الزام هنجاری، امکانات و دانش محیط زیستی، میانگین نگرش و رفتارهای محیط زیستی شهروندان، متوسط روبه‌بالاست. آن‌ها نشان دادند با افزایش سطح متغیرهای یادشده، میزان شکاف بین نگرش و رفتار محیط زیستی کاهش می‌یابد.

بنی فاطمه و همکاران (۱۳۹۳) در بررسی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و سبک زندگی محیط زیستی در بین شهروندان شهر تبریز دریافتند سرمایه اجتماعی می‌تواند بر نحوه تعامل با محیط زیست تأثیر بگذارد و با به‌وجودآمدن ارتباط و تعهد بین مردم، کنش آن‌ها را در برابر طبیعت تابع نفع جمعی کند. همچنین، از میان ابعاد سه‌گانه سرمایه اجتماعی، ابعاد مشارکت و انسجام اجتماعی رابطه معنادار با سبک زندگی محیط زیستی نشان داده‌اند، اما بُعد اعتماد اجتماعی رابطه معناداری را نشان نمی‌دهد. در مطالعه‌ای مشابه، تحلیل ارتباط رفتارهای محیط زیستی ساکنان شهر رشت با سبک زندگی نشان داد مسئله محیط زیست در شهرهایی مانند رشت به‌عنوان یک مسئله مهم اجتماعی تلقی نمی‌شود و بحثی است که هنوز وارد عرصه عمومی نشده و محدود به نخبگان جامعه است (فتحی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۱۰۳).

صالحی و امام‌قلی (۱۳۹۱) در پژوهشی رفتارهای محیط زیستی افراد بالای ۱۸ سال ساکن در

مناطق شهری استان کردستان را سنجش کردند و تأثیر سرمایه اجتماعی را بر رفتارهای محیط زیستی افراد مطالعه و تحلیل کردند. نتایج نشان داد با وجود شرایط نامناسب و امکانات محدود محیط زیستی در استان کردستان، رفتارهای مسئولانه محیط زیستی افراد مورد مطالعه در حد بالایی بوده است. علاوه بر این، از بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، هنجارهای اجتماعی دارای رابطه قوی‌تری با رفتارهای محیط زیستی است.

عزیزی و همکاران (۱۳۹۱) وضعیت رویکرد محیط زیستی زنان خانه‌دار شهر ایلام را بررسی کردند. در این تحقیق رویکرد محیط زیستی شامل علاقه‌مندی به محیط زیست، مسئولیت‌پذیری در قبال محیط زیست و رفتار محیط زیستی بوده است. نتایج حاکی از میزان بالای علاقه‌مندی، میزان کم مسئولیت‌پذیری و انطباق کم رفتارهای محیط زیستی زنان خانه‌دار با اصول محیط زیستی است.

قاسمی و همکاران (۱۳۸۹) استدلال می‌کنند سرمایه اجتماعی برون‌گرویی با گسترش شعاع اعتماد، شکل‌گیری شبکه‌های روابط اجتماعی و مشارکت افراد در انجمن‌های داوطلبانه به فرایند توسعه اقتصادی کمک می‌کند. بررسی رفتارهای مسئولانه و غیرمسئولانه محیط زیستی بین مناطق روستایی و شهری استان کرمانشاه نشان داد رفتارهای محیط زیستی در مناطق روستایی مسئولانه‌تر از مناطق شهری، میان افراد مسن مسئولانه‌تر از افراد جوان، در میان متأهلان مسئولانه‌تر از مجردان و در میان زنان مسئولانه‌تر از مردان است (ضیاءپور و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۵۵).

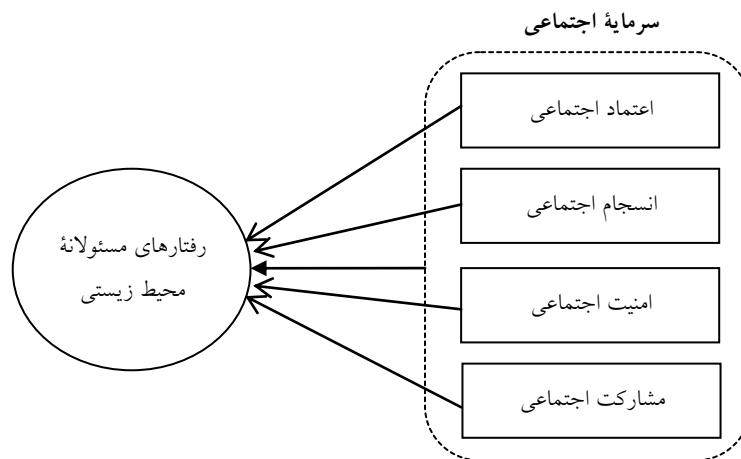
عقیلی و همکاران (۱۳۸۸) گزارش کردند که بین عناصر عمده سرمایه اجتماعی با رفتارهای محیط زیستی ساکنان مناطق شهری استان‌های گیلان، مازندران و گلستان رابطه معناداری وجود دارد و این روابط در مناطق مختلف جغرافیایی نیز متفاوت است. همچنین، یافته‌ها نشان داد رفتارهای مسئولانه نسبت به محیط زیست در مناطق مورد مطالعه بیشتر شامل صرفه‌جویی در مصرف انرژی و سوخت و حفاظت از منابع طبیعی می‌شود.

با توجه به مطالعات، نوآوری این تحقیق از دو زاویه مطرح است. نخست از لحاظ موضوعی، تاکنون مطالعه‌ای در زمینه تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای مسئولانه محیط زیستی دانشجویان در داخل ایران انجام نگرفته است. دوم از لحاظ نبودن در جامعه مورد بررسی، بدین معنا که جامعه مورد بررسی این تحقیق دانشجویان رشته‌های کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست

می‌باشند که پس از فراغت از تحصیل و اشتغال به کار، بیشترین کنش و ارتباط را با محیط زیست خواهند داشت. بنابراین، رفتارهای مسئولانه یا غیرمسئولانه آن‌ها به‌عنوان برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران این حیطه، تأثیر بیشتری نسبت به سایر دانشجویان و افراد جامعه بر محیط زیست می‌گذارد. این جامعه در مطالعات گذشته بررسی نشده است.

مدل مفهومی پژوهش

مدل مفهومی پژوهش به شرح شکل ۱ ترسیم می‌شود.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

همان‌طور که در مدل مفهومی تحقیق مشاهده می‌شود، متغیر وابسته رفتارهای مسئولانه محیط زیستی است که تحت تأثیر مستقیم سرمایه اجتماعی و ابعاد آن (اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، امنیت اجتماعی و مشارکت اجتماعی) است. بر همین اساس، فرضیه اصلی پژوهش به شرح زیر بیان می‌شود.

بین سرمایه اجتماعی و ابعاد آن با رفتارهای مسئولانه محیط زیستی دانشجویان رابطه وجود دارد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر ماهیت از نوع تحقیقات کمی و با توجه به هدف تحقیق، از نوع تحقیقات کاربردی و از لحاظ گردآوری داده‌ها، در زمره تحقیقات توصیفی-همبستگی است. جامعه آماری پژوهش شامل دانشجویان شاغل به تحصیل در دانشکده‌های کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست دانشگاه بیرجند در سه مقطع تحصیلی کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری به تعداد ۱۲۴۶ نفر در سال ۱۳۹۴ بود. حجم نمونه براساس فرمول کوکران برابر با ۱۲۵ نفر تعیین شد. در این پژوهش، با توجه به اینکه بین سطح تحصیلات دانشجویان تفاوت وجود دارد، روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای به روش انتساب متناسب به‌کار گرفته شد.

ابزار پژوهش، پرسشنامه محقق‌ساخته بوده که روایی صوری و محتوایی آن توسط کارشناسان و صاحب‌نظران حوزه‌های علوم اجتماعی و محیط زیست، و پایایی آن نیز با محاسبه ضریب آلفای کرونباخ ارزیابی شد که مقدار محاسبه‌شده برای متغیر وابسته رفتارهای مسئولانه محیط زیستی برابر با ۰/۷۴ و برای متغیرهای مستقل تحقیق شامل اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، امنیت اجتماعی و مشارکت اجتماعی به ترتیب، ۰/۸۲، ۰/۷۰، ۰/۷۳ و ۰/۷۶ به‌دست آمد که مبین قابلیت اعتماد یا پایایی ابزار سنجش تحقیق است.

برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات میدانی ابزار پرسشنامه به‌کار گرفته شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، نرم‌افزار آماری SPSS به‌کار گرفته شد.

به‌منظور سنجش رفتارهای مسئولانه محیط زیستی براساس مطالعات انجام‌گرفته داخلی (عقیلی و همکاران، ۱۳۸۸؛ حقیقتیان و همکاران، ۱۳۹۴؛ نواح و فروتن‌کیا، ۱۳۹۰) و خارجی (Stern, 2000; Kollmuss & Agyeman, 2002; Lavergne et al., 2010) مفاهیم مناسب برای توصیف رفتارهای مسئولانه یا غیرمسئولانه در زمینه محیط زیست انتخاب شد و با طیف چندگزینه‌ای لیکرت در قالب ۱۴ گویه سنجش شد. برای گروه‌بندی متغیرهای رفتارهای محیط زیستی دانشجویان بر حسب سطوح چهارگانه (غیرمسئولانه، نسبتاً غیرمسئولانه، نسبتاً مسئولانه و مسئولانه)، پس از

جمع پاسخ‌های داده شده به گویه‌ها، از تفاوت انحراف معیار از میانگین (ISDM)^۱ به صورت زیر استفاده شد (Sadighi & Mohammadzadeh, 2002, p.8):

A: غیر مسئولانه = $A < Mean - Sd$

B: نسبتاً غیر مسئولانه = $Mean - Sd \leq B \leq Mean$

C: نسبتاً مسئولانه = $Mean \leq C \leq Mean + Sd$

D: مسئولانه = $Mean + Sd \leq D$

همچنین، در این تحقیق با الهام از نظرهای صاحب نظرانی مانند پوتنام (۱۹۹۵)، بوردیو (۱۹۸۶)، و کلمن (۱۹۹۰) سطح سرمایه اجتماعی بین دانشجویان در چهار بُعد اعتماد اجتماعی (۱۷ گویه)، انسجام اجتماعی (۷ گویه)، امنیت اجتماعی (۳ گویه) و مشارکت اجتماعی (۶ گویه) سنجش و بررسی شده است. هر یک از ابعاد یادشده در سطح سنجش ترکیبی و کاربرد طیف چند گزینه‌ای لیکرت اندازه‌گیری شده‌اند. به علاوه، با از روش یادشده، متغیر سرمایه اجتماعی و ابعاد آن بین پاسخگویان در چهار سطح پایین (نامطلوب)، نسبتاً پایین (نسبتاً نامطلوب)، نسبتاً بالا (نسبتاً مطلوب) و بالا (مطلوب) تفکیک شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و کاربست تکنیک‌های آماری مناسب با سطح سنجش متغیرها نرم‌افزار آماری SPSS.22 به کار گرفته شد.

یافته‌های پژوهش

ویژگی‌های توصیفی جامعه آماری

نتایج پژوهش حاضر نشان داد جنسیت ۵۵/۲ درصد پاسخگویان زن و مابقی مرد هستند. میانگین سنی نمونه مورد مطالعه ۲۲/۵ سال بود و ۵۶/۸ درصد پاسخگویان ۱۸ تا ۲۲ سال و ۳۶ درصد بین ۲۲ الی ۲۶ سال و مابقی بیشتر از ۲۶ سال داشتند. ۷۱/۲ درصد پاسخگویان در مقطع کارشناسی، ۲۵/۶ درصد در مقطع کارشناسی ارشد و ۳/۲ درصد در مقطع دکتری مشغول به تحصیل بودند. همچنین، ۸۰ درصد پاسخگویان در رشته‌های کشاورزی (آبیاری، زراعت، علوم دامی،

1. Interval of Standard Deviation from the Mean

باغبانی و گیاه‌پزشکی) و ۲۰ درصد آنان در رشته‌های محیط زیست و منابع طبیعی (محیط زیست و مرتع و آبخیزداری) در حال فراگیری آموزش‌های مربوطه بوده‌اند.

وضعیت سرمایه اجتماعی و ابعاد آن بین دانشجویان

سرمایه اجتماعی متغیر مستقل اصلی پژوهش حاضر است که در ابعاد یادشده یعنی اعتماد اجتماعی، امنیت اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی اندازه‌گیری شده است. با نگاهی به مقدار میانگین ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی در جدول ۱ می‌توان بیان کرد بُعد امنیت اجتماعی در میان دانشجویان قوی‌تر از ابعاد دیگر بوده است. طبق پاسخ‌های پاسخگویان این بُعد دارای میانگینی بالاتر از سایر ابعاد بوده و پس از آن، بعد انسجام اجتماعی هم با سطح میانگین بالاتری از دو بُعد اعتماد و مشارکت اجتماعی، بالاترین مقدار را به خود اختصاص داده است. همچنین، میانگین شاخص سرمایه اجتماعی کل ۳/۰۱ از ۵ به‌دست آمده است که در مقایسه با حد میانی یعنی ۳ می‌توان بیان کرد سرمایه اجتماعی دانشجویان در حد متوسط قرار دارد.

جدول ۱. توزیع نمونه‌های آماری بر حسب سرمایه اجتماعی و ابعاد آن

سرمایه اجتماعی و ابعاد آن	حداقل	میانگین	حداکثر	انحراف معیار
سرمایه اجتماعی	۱/۵۲	۳/۰۱	۴/۲۱	۰/۴۳۵
اعتماد اجتماعی	۱/۳۵	۲/۶۴	۴/۱۸	۰/۵۰۱
انسجام اجتماعی	۱/۸۶	۳/۶۸	۵	۰/۶۱۲
امنیت اجتماعی	۱	۳/۸۰	۵	۰/۷۳۹
مشارکت اجتماعی	۱	۲/۸۷	۴/۸۳	۰/۸۰۲

رفتار محیط زیستی دانشجویان

همان‌گونه که بیان شد متغیر رفتار محیط زیستی در این تحقیق با به‌کارگیری ۱۴ گویه و بر مبنای طیف چندگزینه‌ای لیکرت سنجش و بررسی شد و به‌منظور بازتاب بهتر کلیت این سازه مفهومی، پس از جمع امتیاز پاسخ‌های داده شده به گویه‌ها با استفاده از تفاوت انحراف معیار از میانگین (به شیوه بیان‌شده در بخش مواد و روش پژوهش)، توزیع نسبی رفتار محیط زیستی پاسخگویان در چهار سطح به شرح جدول ۲ محاسبه شد.

جدول ۲. آماره‌های توصیفی و توزیع فراوانی رفتار محیط زیستی دانشجویان

رفتار محیط زیستی	فراوانی	درصد	فراوانی تجمعی
غیرمسئولانه	۱۴	۱۱٫۲	۱۱٫۲
نسبتاً غیرمسئولانه	۴۴	۳۵٫۲	۴۶٫۴
نسبتاً مسئولانه	۵۰	۴۰	۸۶٫۴
مسئولانه	۱۷	۱۳٫۶	۱۰۰
کل	۱۲۵	۱۰۰	

آماره‌های توصیفی:
حداقل: ۱/۸۸ میانگین: ۳/۵۵ حداکثر: ۴/۲۵ انحراف معیار: ۰/۳۲
(بر مبنای طیف لیکرت)

همان‌طور که درصد فراوانی تجمعی نشان می‌دهد ۴۶/۴ درصد از پاسخگویان رفتارهای محیط زیستی غیرمسئولانه دارند و کمتر از محیط زیست محافظت می‌کنند؛ مابقی پاسخگویان یعنی ۵۳/۶ درصد آنان دوستدار محیط زیست بوده و رفتارهای مسئولانه محیط زیستی بروز می‌دهند. همچنین، میانگین رفتارهای محیط زیستی ۳/۵۵ از ۵ می‌باشد. به عبارت دیگر، رفتار محیط زیستی بیشتر پاسخگویان کمی بالاتر از حد متوسط بود.

همبستگی رفتارهای محیط زیستی با سطح سرمایه اجتماعی دانشجویان

باتوجه به اینکه متغیرهای مستقل (سرمایه اجتماعی و هر یک از ابعاد آن) و متغیر وابسته پژوهش (رفتار محیط زیستی) سطح سنجش شبه‌فاصله‌ای دارند، بنابراین، برای سنجش جهت و شدت ارتباط آن‌ها آزمون همبستگی پیرسون اجرا شد که نتایج در جدول ۳ بیان شده است.

جدول ۳. همبستگی متغیر رفتارهای محیط زیستی با متغیر سرمایه اجتماعی و ابعاد آن

متغیر اول	متغیر دوم	ضریب همبستگی	سطح معناداری
رفتار محیط زیستی	اعتماد اجتماعی	۰/۰۷۶	۰/۱۹۹
	انسجام اجتماعی	۰/۱۸۶	**۰/۰۱۹
	امنیت اجتماعی	۰/۰۱۱	۰/۴۵۴
	مشارکت اجتماعی	۰/۱۳۷	*۰/۰۶۵
	سرمایه اجتماعی	۰/۱۴۷	**۰/۰۴۹

** معناداری در سطح ۵ درصد

* معناداری در سطح ۱۰ درصد

همان‌طور که نتایج نشان می‌دهند به جز اعتماد و امنیت اجتماعی، سایر ابعاد سرمایه اجتماعی یعنی انسجام و مشارکت اجتماعی همبستگی قابل قبول و در حد متوسطی با رفتار محیط زیستی دارند. سطح معناداری آزمون‌ها نیز نشان داد میزان همبستگی سرمایه اجتماعی با رفتار محیط زیستی در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است.

رابطه سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌های رفتارهای محیط زیستی

رابطه متغیر سرمایه اجتماعی با مهم‌ترین مؤلفه‌های رفتارهای محیط زیستی با اجرای آزمون همبستگی پیرسون سنجش شد (جدول ۴). همان‌طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، ضریب همبستگی سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌های رفتار محیط زیستی پاسخگویان شامل «ریختن زباله در طبیعت»، «استفاده از وسایل حمل و نقل عمومی»، «تفکیک زباله‌ها در محل زندگی»، «استفاده از محصولات بازیافت‌شده»، «حفاظت از منابع طبیعی»، «مشارکت در مراسم مرتبط با محیط زیست»، «علاقه‌مندی به افزایش آگاهی محیط زیستی» و «استفاده از محصولات ارگانیک» متفاوت است به‌طوری که ضریب همبستگی سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌های رفتاری «علاقه‌مندی به افزایش آگاهی محیط زیستی» و «تفکیک زباله‌ها در محل زندگی» بیشترین مقدار را داشته و نشان‌دهنده یک همبستگی قوی است، ولی ضریب همبستگی بین سرمایه اجتماعی با رفتار «استفاده از محصولات ارگانیک» کمترین مقدار و در حد خیلی ضعیف است. افزایش سرمایه اجتماعی از طریق گسترش مشارکت اجتماعی دانشجویان در انجمن‌ها و گروه‌های علمی می‌تواند زمینه افزایش دانش و آگاهی‌های محیط زیستی آنان را فراهم کند که در نهایت، به بهبود نگرش دانشجویان و درک بهتر آن‌ها از اهمیت و نقش محیط زیست منجر می‌شود و تغییر در رفتارهای محیط زیستی را به دنبال دارد.

همچنین، نتایج نشان داد از هشت رابطه آزمون‌شده، شش رابطه در سطح تشخیص ۵ درصد معنادار و رابطه مثبت با سطح سرمایه اجتماعی دارد. به عبارت دیگر، انتظار می‌رود با بالارفتن سطح سرمایه اجتماعی دانشجویان، رفتارهای محیط زیستی مسئولانه آن‌ها افزایش یابد.

جدول ۴. همبستگی متغیر سرمایه اجتماعی با مهم ترین مؤلفه های رفتار زیست محیطی

رفتار محیط زیستی مسئولانه	ضریب همبستگی	سطح معناداری
ریختن زباله در طبیعت	-۰/۰۳۸	۰/۳۷۷
استفاده از وسایل حمل و نقل عمومی	۰/۱۵۵	۰/۰۴۲ **
تفکیک زباله ها در محل زندگی	۰/۱۹۲	۰/۰۱۶ **
استفاده از محصولات بازیافت شده	۰/۱۵۴	۰/۰۴۴ **
حفاظت از منابع طبیعی	۰/۱۷۵	۰/۰۲۵ **
مشارکت در مراسم مرتبط با محیط زیست	۰/۱۶۴	۰/۰۳۴ **
علاقه مندی به افزایش آگاهی محیط زیستی	۰/۱۹۵	۰/۰۱۵ **
استفاده از محصولات ارگانیک	۰/۱۴۳	۰/۰۵۵ *

** معناداری در سطح ۵ درصد

* معناداری در سطح ۱۰ درصد

بحث و نتیجه

با توجه به اهمیت مسائل محیط زیستی و نقش اساسی رفتارهای انسان در حفظ یا تخریب آن، باید رفتارهای محیط زیستی انسان و عوامل مؤثر بر آن مد نظر قرار گیرد. در این مطالعه تأثیر یکی از متغیرهای مهم یعنی سرمایه اجتماعی و ابعاد چهارگانه آن بر رفتارهای محیط زیستی یک گروه ویژه از افراد اجتماع یعنی دانشجویان رشته های کشاورزی و منابع طبیعی و محیط زیست که با توجه به ماهیت رشته های یادشده ارتباط بیشتری با محیط زیست و به کارگیری منابع طبیعی دارند، بررسی شد. نتایج نشان داد سطح رفتارهای محیط زیستی دانشجویان چندان مطلوب نبوده و کمی بالاتر از حد متوسط است. همان طور که کلارک و همکاران (۲۰۱۰) بیان کردند مشکل وضعیت نامطلوب نگرش و رفتار محیط زیستی در بین دانشجویان را می توان با اتخاذ سیاست آموزشی متناسب در جهت حفظ و ارتقای محیط زیست تدوین کرد و با همکاری بین رشته ای، زمینه های ارتقای نگرش و رفتارهای محیط زیستی دانشجویان را در راستای دستیابی به توسعه پایدار هموار کرد.

نتایج نشان داد بین سرمایه اجتماعی و رفتارهای محیط زیستی دانشجویان رابطه مثبت و

مستقیم وجود دارد و در پی افزایش سطح سرمایه اجتماعی دانشجویان، شاهد بهبود رفتارهای محیط زیستی آن‌ها خواهیم بود. این نتایج با یافته‌های بنی فاطمه و همکاران (۱۳۹۲)، و صالحی و امامقلی (۱۳۸۸) همخوانی دارد. به علاوه، از بین ابعاد سرمایه اجتماعی، شدت و قدرت همبستگی دو بُعد انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی با رفتارهای محیط زیستی دانشجویان قوی‌تر است، ولی بین بُعد امنیت اجتماعی و رفتارهای محیط زیستی دانشجویان کمترین ارتباط وجود دارد. بنی فاطمه و همکاران (۱۳۹۱) نیز نشان دادند بین سبک زندگی محیط زیستی و انسجام و مشارکت اجتماعی رابطه وجود دارد؛ ولی بُعد اعتماد اجتماعی رابطه معناداری را نشان نمی‌دهد. این رابطه قوی بین میزان سرمایه اجتماعی (انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی) با رفتارهای مسئولانه دانشجویان نسبت به محیط زیست نشان می‌دهد که هنجارهای انسجام و مشارکت بر کنش اجتماعی آنان نسبت به محیط طبیعی پیرامون خود تأثیر بسزایی داشته و در این زمینه عامل تعیین‌کننده به شمار می‌روند. بنابراین، شایسته است جهت کنترل و ارتقای کیفیت برخورد و رفتار دانشجویان (به‌عنوان برنامه‌ریزان و مدیران آینده کشور به‌ویژه در زمینه‌های کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست) نسبت به محیط زیست و ایجاد حس مسئولیت‌پذیری و دلسوزی نسبت به محیط طبیعی پیرامون به‌ویژه محیط زیست، مطابق با یافته‌های تحقیق بیش از هر عنصری به تحکیم انسجام و مشارکت اجتماعی دانشجویان توجه کرد. بنابراین، پیشنهاد می‌شود برای تسهیل در کنش‌های مسئولانه محیط زیستی، زمینه‌های همبستگی و مشارکت جمعی بین اشخاص، گروه‌ها و اجتماعات دانشجویی گسترش یابد.

بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌های رفتارهای محیط زیستی مسئولانه نشان داد سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌های رفتاری «علاقه‌مندی به افزایش آگاهی محیط زیستی» و «تفکیک زباله‌ها در محل زندگی» بیشترین ارتباط و با رفتار «استفاده از محصولات ارگانیک» کمترین رابطه را دارد. این رابطه‌ها نشان داد تقویت سرمایه اجتماعی می‌تواند موجبات افزایش دانش محیط زیستی دانشجویان و بهبود رفتارهای محیط زیستی آنان را به همراه داشته باشد. متأسفانه هنوز بین افراد جامعه محیط زیست به‌عنوان یک دارایی با ارزش مانند سایر دارایی‌های زندگی قلمداد نمی‌شود و چون بهایی برای دستیابی به آن پرداخت نمی‌شود، از دیدگاه آنان ارزش اندکی دارد که همین

موضوع به گسترش رفتارهای غیرمسئولانه محیط زیستی دامن می‌زند. بنابراین، شایسته است ابعاد سرمایه اجتماعی دانشجویان به‌خصوص در بُعد مشارکت اجتماعی تقویت شود تا از یک‌سو زمینه شناخت آن‌ها از جایگاه و ارزش واقعی محیط زیست و کارکردها، کالاها و خدمات مختلف محیط زیست و همچنین، کمیابی و محدودبودن منابع محیط زیستی مانند آب و هوای پاکیزه بیش‌ازپیش فراهم شود و از سوی دیگر، رفتارهای محیط زیستی مسئولانه بین آن‌ها نمود بیشتری پیدا کند. به اعتقاد پرتی و وارد (۲۰۰۱) گرچه برای مدت‌های طولانی مشارکت جمعی مردم برای مدیریت منابع طبیعی موجود در محیط زیست به‌کار گرفته شده است، مشاوران و برنامه‌ریزان این حیطه توجه اندکی به نقش سرمایه اجتماعی بر پیامدهای محیط زیستی داشته‌اند و بنابراین، برای بهبود کیفیت محیط زیست باید سرمایه‌گذاری بیشتری برای خلق سرمایه‌های انسانی و اجتماعی داشته باشند.

از آنجا که نهادهای شکل‌دهنده رفتارها و رفتارهای محیط زیستی مسئولانه افراد هر اجتماعی مستلزم آموزش‌های لازم از طریق نهادهای متولی جامعه‌پذیری است، پیشنهاد می‌شود نهادهای آموزشی مربوطه مانند دانشگاه‌ها و به‌ویژه دانشکده‌ها و گروه‌های مرتبط با محیط زیست و منابع طبیعی رسالت فرهنگ‌سازی خود را بر عهده گرفته و از طریق ارائه دروس مناسب، کلاس‌های آموزشی و همایش‌ها و اردوهای علمی محیط زیستی در سطح دانشجویی، راهکارهای عملی و مؤثری را برای بهبود رفتار محیط زیستی دانشجویان ارائه کنند تا در آینده شاهد رفتارهای مسئولانه‌تری از سوی آن‌ها باشیم.

منابع و مأخذ

۱. اسماعیلی، رضا (۱۳۸۵). بررسی شاخص‌های توسعه اجتماعی و سطح‌بندی آن در شهرستان‌های استان اصفهان. رساله دکتری، دانشگاه اصفهان.
۲. بنسون، جان (۱۳۸۲). اخلاق محیط زیست: مقدمات و مقالات. ترجمه عبدالحسین وهاب‌زاده، مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی.
۳. بنی‌فاطمه، حسین، روستایی، شهرام، علیزاده اقدم، محمدباقر، و حسین‌نژاد، فهیمه (۱۳۹۱). بررسی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و سبک زندگی محیط زیستی در بین شهروندان شهر تبریز. *جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه*، سال ۱، شماره ۲، صفحات ۵۶-۳۲.
۴. حزباوی، عزیز، و محمدی، شعبان (۱۳۹۳). بررسی جامعه‌شناختی رابطه بین سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه. *فصل‌نامه دانش انتظامی خوزستان*، سال ۲، شماره ۷، صفحات ۶۷-۴۲.
۵. حقیقتیان، منصور، هاشمیان‌فر، سید علی، و احمدیان، داریوش (۱۳۹۴). تحلیل جامعه‌شناختی نقش عوامل ساختاری در شکاف بین نگرش و رفتارهای محیط زیستی (مورد مطالعه: شهروندان شهر کرمانشاه). *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، سال ۴، شماره ۴، صفحات ۶۱۴-۵۹۳.
۶. صالحی، صادق، و امامقلی، لقمان (۱۳۹۱). بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای زیست محیطی (مطالعه موردی: استان کردستان). *مجله جامعه‌شناسی ایران*، سال ۱۳، شماره ۴، صفحات ۱۱۵-۹۰.
۷. ضیاءپور، آرش، کیانی‌پور، ندا، و نیکبخت، محمدرضا (۱۳۹۱). تحلیل جامعه‌شناختی محیط زیست و رفتار افراد نسبت به آن در مناطق روستایی و شهری استان کرمانشاه. *مجله آموزش محیط زیست و توسعه پایدار*، سال ۱، شماره ۲، صفحات ۶۷-۵۵.
۸. عزیزی، مریم، مهدی‌زاده، حسین، و شبیری، سید محمد (۱۳۹۱). بررسی وضعیت رویکرد

- محیط زیستی زنان خانه‌دار شهر ایلام. فصل‌نامه انسان و محیط زیست، سال ۱۰، شماره ۳، صفحات ۷۷-۸۷.
۹. عقیلی، سید محمود، خوشفر، غلامرضا، و صالحی، صادق (۱۳۸۸). سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه در شمال ایران (مطالعه موردی: استان‌های گیلان، مازندران و گلستان). مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی، سال ۱۶، شماره ۱، صفحات ۲۵۰-۲۳۶.
۱۰. فتحی، ضرغام، کنعانی، محمدامین، و چاوشیان، حسن (۱۳۹۴). تحلیل رفتارهای زیست‌محیطی ساکنان شهر رشت با تأکید بر سبک زندگی. مجله جامعه‌پژوهی فرهنگی، سال ۶، شماره ۳، صفحات ۱۰۳-۱۲۳.
۱۱. قاسمی، وحید، ادیبی سده، مهدی، آذربایجانی، کریم، و توکلی، خالد (۱۳۸۹). رابطه سرمایه اجتماعی با توسعه اقتصادی. رفاه اجتماعی، سال ۱۰، شماره ۳۶، صفحات ۶۰-۲۷.
۱۲. محبوب، جلیل و صالحی، وحید (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر رفاه خانواده در جوامع روستا، مطالعه موردی: روستاهای بخش حسن‌آباد شهرستان اقلید). قابل دسترس در <http://sociologyofiran.com/index.php?> (27 July 2016).
۱۳. نواح، عبدالرضا، و فروتن‌کیا، شهروز (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین کنش عقلانی و رفتارهای زیست محیطی (مورد مطالعه: جامعه شهری اندیمشک). فصل‌نامه علمی محیط زیست، شماره ۵۱، صفحات ۶۸-۷۸.
14. Anderson, J. E. (2011). *Public policymaking: An introduction*. 7th ed., New York: Houghton Mifflin Company.
15. Ayodeji, I. (2010). Exploring secondary school student's understanding and practices of waste management in Ogun State Nigeria. *International Journal of Environmental & Science Education*, 5(2), 201-215.
16. Bamberg, S., & Moser, G. (2007). Twenty years after Hines, Hungerford and Tomera: A new meta-analysis of psycho-social determinants of pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 27, 14-25.
17. Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital*. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). New York: Greenwood Press.
18. Castaneda, M. G., Martinez, C. P., Marte, R., & Roxas, R. (2015). Explaining the

- environmentally sustainable consumer behavior: a social capital perspective. *Social Responsibility Journal*, 11(4), 658-676.
19. Clark, S. G., Rutherford, M. B., Auer, M. R., Cherney, D. N., Wallace, R. L., Mattson, D. J., Clark, D. A., Foote, L., Krogman, N., Wilshusen, P., & Steelman, T. (2011). College and university environmental programs as a policy problem (part 1): integrating knowledge, education, and action for a better world? *Environment Management*, 47, 701-715.
  20. Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Boston, MA: Harvard University Press.
  21. Flora, J. L. (1998). Social capital and communities of place. *Rural Sociology*, 63(4), 481-506.
  22. Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social values and the creation of prosperity*. New York: Free Press.
  23. Grafton, R. Q., & Knowles, S. (2004). Social capital and national environmental performance: A cross-sectional analysis. *The Journal of Environment & Development*, 13(4), 336-370.
  24. Jin, M. (2013). Does promote pro-environmental behaviors? Implications for collaborative social capital governance. *International Journal of Public Administration*, 36, 397-407.
  25. Jones, N., Sophoulis, C. M., Iosifides, T., Botetzagias, I., & Evangelinos, K. (2009). Social capital and environmental policy instruments. *Environmental Politics*, 18(4), 595-611.
  26. Katz, E. G. (2000). Social capital and natural capital: A Comparative analysis of land tenure and natural resource Management in Guatemala. *Land Economics*, 76(1), 114-132.
  27. Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mindin the gap: Why people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?. *Journal of Environmental Education Research*, 8(3), 239-260.
  28. Lavergne, K. J., Sharp, E. C., Pelletier, L. G., & Holtby, A. (2010). The role of perceived government style in the facilitation of self-determined and non-self-determined motivation for pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 30(2), 169-177.
  29. Lipsey, M. (1977). *Personal antecedents and consequences of ecologically responsible behavior: A review*. Catalog of Selected Documents in Psychology, 7(4): 70. Washington, D.C: American Psycholog. Assosiation.
  30. Liu, J., Qu, H., Huang, D., Chen, G., Yue, X., Zhao, X., & Liang, Z. (2014). The role of social capital in encouraging residents' proenvironmental behaviors in community based ecotourism. *Tourism Management*, 41, 190-201.
  31. Miller, E., & Buys, L. (2008). The impact of social capital on residential water-affecting behaviors in a drought-prone Australian community. *Society and Natural Resources*, 21(3), 244-257.
  32. Nath, B. (2011). Instilling environmental awareness in undergraduate university students. *Environmental Education and Awareness*, 1(1), 1-15.

33. Pretty, J., & Ward, H. (2001). Social capital and the environment. *World Development*, 29(2), 209-227.
34. Putnam, R., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
35. Putnam, R. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.
36. Quimbata, G., & Pavel, M. (2005). Assessing on environmental attitude development model: factor influencing the environmental attitude of college student. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association (New York, April 8-12, 1996).
37. Sadighi, H., & Mohammadzadeh, G. (2002). Extension professional staff's attitude toward participatory approach of extension activities and rural development. *Journal of International Agricultural and Extension Education*, 9(2), 7-14.
38. Saunders, C. D., Brook, A. T., & Myers, O. E. (2006). Using psychology to save biodiversity and human well-being. *Conservation Biology*, 20(3), 702-705.
39. Selman, P. (2001). Social capital, sustainability and environmental planning. *Planning Theory & Practice*, 2(1), 13-30.
40. Stern, P. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *The Journal of Social Issues*, 56(3), 407-424.
41. Tor, H. (2009). Increasing Women's Environmental Awareness through Education. . *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 939-942.
42. Willuweit, L. (2009). *Promoting pro-environmental behavior. An investigation of the crosscultural environmental behavior patterns*. The case of Abu Dhabi. Thesis for Master degree, Department of Human Geography, Stockholm University.